

Георг Вилхелм Фридрих Хегел: „ПРАВНИ И ПОЛИТИЧКИ СПИСИ”, Нолит, Београд, 1981. ст. 304, у преводу Олге Кострешевић

Књига „Правни и политички списи” садржи три Хегелова рада: „Расправе Земаљско-сталешке скупштине Краљевине Виртемберг, 1815. и 1816.”, „О енглеском предлогу Закона о изборној реформи” и „Природно право и наука о држави”, као и критички предговор Алексе Бухе: „Апоретика Хегелове политичке филозофије” (ст. 9—38). Прва два Хегелова текста („Расправе...” и „О енглеском предлогу...”) спадају у политичке списе које је писао упоредо са својим систематским филозофским радовима, док трећи, „Природно право и наука о држави”, представља „праоблик”, прву верзију, његове „Филозофије права” из 1821. г. Сва три рада нам данас служе свестранијем осветљавању Хегелове политичке филозофије. У овом њиховом приказу ћемо се држати редоследа датог у књизи, који није ни хронолошки, ни вредносни.

„Расправе Земаљско-сталешке скупштине Краљевине Виртемберг, 1815. и 1816.” (ст. 39 — 151) настале су 1817. године. У овом спису Хегел износи своје виђење расправа вођених поводом Предлога (новог) Устава који је пред виртембершку Сталешку скупштину изнео краљ Фридрих II 1815. године. Поред интерпретације и оцене самог Устава и дебата, рад садржи и низ анализа конкретних друштвено-историјских (не)прилика тога доба и низ теоријских ставова поводом конкретних питања.

Пре но што је изложио садржину Устава, Хегел се укратко осврнуо на постојеће друштвено, политичко и духовно стање и објаснио неопходност овог Краљевог корака, изјашњавајући се против формалног, привидног уставног континуитета који би био остварен враћањем старог Устава (што би представљало „обману свога народа” — ст. 44; сличан став се налази и у „О енглеском предлогу Закона о изборној реформи”, ст. 159). Уставна повеља, о којој је скупштина требало да се изјасни, имала је два дела: први „Земаљско-сталешки устав” и други,

под називом „Опште одредбе које се односе на устав краљевине и на права и обавезе краљевских поданика.” Хегел је укратко и делимично изнео садржину оба дела (ст. 47, 48 и 65), али је потпуније претресао само неке одредбе:

1. Устав у целини оценио је као либералан и неизмерно значајан, јер се показује да „се државно право очистило од привилегија и сазрело у принципе”, насупрот „домаћим и страним уставима, нарочито старовиртембершким, којима су често народна права, прикривена и обогољена у привилегијама и партикуларитетима, ограничена и претварана у двосмислена, чак често у сасвим празан привид.” (ст. 48).

2. Расправљајући о демократском принципу, односно о онима који су изузети од права да буду бирани у Скупштину, Хегел сматра да, без обзира на примере Француске и Енглеске, државне чиновнике не треба изузимати, јер ће „бити мање оних који ће у сталешку скупштину моћи да унесу знатан увид и искуство у општим пословима”, поготово што су међу онима који долазе у обзир за избор — адвокати, и власници добара и обртници — први „везани у првом реду за принципе приватног права, поврх тога *позитивног* (ово и све до краја истицао Хегел), који су супротни принципима државног права, наиме разумног права”, а другима је „први, *директни* циљ *приватност* њиховог поседа”, те ће са „смислом за приватни интерес” као посланици „доћи са жељом да *што мање* дају и *учине* за општу ствар (ст. 49—52 и сл. до 56; о лошем утицају приватног интереса Хегел говори и у „О енглеском...” ст. 157).

3. Хегел се залаже за ограничено активно и пасивно бирачко право (насупрот Нацрту — бар у његовој интерпретацији). Наиме, он сматра да старосни и имовински цензус за активно и нешто виши старосни цензус за пасивно бирачко право представљају „француске апстракције”, „атомистичке, демократске, па чак и анархистичке принципе *упоједињавања*”, „демократски, непрописан облик учешћа народа у општим пословима” јер се „грађани јављају као изоловани атоми”, а „народ уопште као расточен у некакву гомилу”, јер ови цезуси не гарантују „вредност бирача и изабраних”, а доводе и до незаинтересованости бирача, па ће се јавити потреба да бирачко право постане обавеза. (Сличан став и у „О енглеском...”, ст. 178—182). Решење је према Хегелу да се бирачи „укључују у државу као органске творевине”, које „у разубеаној целини” државе „и сами представљају посебне подређене кругове”. Речју, Хегел је за стари корпорацијски систем, али „очишћен од привилегија и неправди” (ст. 57—60; о чисто аристократским владама — насупрот демократским в. и у „О енглеском...” ст. 158).

4. Са искључивим правом Скупштине да одређује порезе и одлучује о коришћењу прихода, тј. о расходима (како, то као

најзначајнију новину предвиђа Нацрт) Хегел се не слаже. Пошто је изложио историјат „бюджетског“ права у Немачкој, посебно у Виртембергу, закључује: насупрот енглеској нацији, дух немачког народа (и сталежа) је, због партикуларистичког историјског развоја, заглибљен у приватни интерес и себичност, те члановима Сталешке скупштине без утицаја владе не треба на овај начин омогућити да „утичу на рат и мир, на спољну политику уопште и на унутрашњи живот државе“, (ст. 60—63, иако се из овог не би очекивало, Хегел устаје против овог права парламента и у спису „О енглеском...“, ст. 183). Треба нагласити да је овакав Хегелов став само делимично последица његовог недемократског и непарламентаристичког настројења, већ је првенствено производ антипартикуларистичке оријентације и лоших историјских искустава Немачке.

5. Најзад, за одредбе другог дела Устава Хегел каже да се „не могу давати у изводу ни оцењивати“ јер „говоре саме за себе и чине разумне основе државноправног стања“. То су нпр. одредбе о једнакостима: пред законом, у приступу свим државним службама, с обзиром на порекло и хришћанску вероисповест, у сразмерним наметима и дажбинама одређеним законом, као и права: на исељење, на избор сталежа и посла и на образовање итд. Ипак, он их је оценио рекавши да не би изненадило „да је сталешка скупштина подстакла на то да се ових 20 §§ окаче на таблама у црквама, утве у главу омладини која расте и унесу као стални чланови у школску и црквену наставу... Ова начела (због општости) чине само скицу за законодавство... Она представљају трајне регулаторе и за постојеће и за будуће и законодавство и владу и управу“. (ст. 65—66, сличан став о (не)једнакости изражава и на почетку чланка „О енглеском предлогу...“, ст. 155).

У другом делу овог списка Хегел износи ток расправа о Нацрту заузимајући ставове и објашњавајући поједина иступања, изложене аргументације и догађаје. У овом делу треба издвојити:

1. указивање на носиоце отпора: агнате, прелате, велику властелу и остале кнежеве и грофове — целокупно племство, чији је формални разлог одбацивања новог Устава — позивање на још увек важећи старовиртембершки Устав, а стварни бољи економски, политички и, уопште, друштвени положај који им он омогућава. „Независно управљање државном благајном земаљских сталежа,“ водило је „стварању неке врсте суверене власти и растројавању државе“, јер „од власти те благајне до издржавања властите војске није велики корак“, а то им је омогућавало „да отежају, чак да коче ток развоја државе“ (ст. 66—76). О овој теми, о злоупотреби политичких (не)при-

лика које сталежи чине да изнуде повластице за себе Хегел говори и касније (ст. 86), а слично и о носиоцима отпора у Енглеској у спису „О енглеском...”, ст. 156.

2. о примарности факата у односу на право. „Основна погрешка сталежа је што полазе од *позитивног права*, ... па право траже само из тог разлога што су га раније већ поседовали.” (ст. 76) „И стогодишње стварно позитивно *право*, с правом пропада када отпадне база која представља услов његовог постојања.” (ст. 78, а слично и у „О енглеском...”, ст. 156).

3. о примату природног (у Хегеловом систему умног) над позитивним правом. „У државном праву не треба признати као важеће ништа што се не може признати у складу са правом ума.” (ст. 77) „Често је понављано да се *права не могу изгубити*, да *стотину година неправде не могу да створе право*, а требало би додати: мада се стогодишња *неправда* свих тих сто година називала *правом*” (ст. 78; слично и у „О енглеском...”, ст. 156, 16).

4. о француској револуцији. С једне стране Хегел на више места осуђује „апстрактну идеју слободе” (не само у „Расправама...”, већ и у „О енглеском предлогу...” ст. 179—181, 186), али, с друге стране, каже: „На почетак француске револуције морали бисмо да гледамо као на борбу у коју је разумно државно право ушло са масом позитивног права и привилегија.” (ст. 77) Чини се да је Хегелов став афирмативан у оној мери у којој је француска револуција значила рушење феудализма, партикуларности и привилегија и успостављање јединствене државе, али и негативан према начину схватања и остваривања демократских принципа у тој новој, уједињеној држави.

5. о уставотворцима. Иако сматра да је „праведан и апсолутно ваљан захтев да народ сам провери устав који му је дат”, Хегел истиче да „искуство доказује да способност да направи устав најмање има оно што се назива народ (и најслободоумнији) и скупштина његових сталежа”, јер народ „нема своју вољу”, па су опуномоћеници (државни поглавари) када су стварали уставе „као основу њиховог важења узимали не народну вољу него божански или краљевски ауторитет”. (ст. 96—97).

6. о институцији писарства (ст. 119—134). Свестраним анализама (економским, правним, политичким, психолошким и др.) Хегел је указао на корене конзервативности овог сталежа и узроке његовог отпора новом уставу, па закључује: „... врло често неки средњи сталеж — ... као племство и грађанска писарска аристократија у Виртембергу — ... упорно остаје при привилегијама и монополима, па спречава, чак онемогућава остварење начела умног права и општег добра”.

7. о једнодушности одлука, смислу скупштине и опозиције. Једногласно донете одлуке, посебно уз ћутање — без дискусије, Хегел не сматра вредним, напротив. (ст. 82) „Сталешка скупштина и постоји зато да се не дела без већања, него да се пред народом и светом већа о интересима државе.” (ст. 83) „Ко год је икад размишљао о природи сталешке скупштине, а упознат је са њеном појавом, не може превидети чињеницу да без опозиције код такве скупштине нема ни спољашње ни унутрашње живости, да баш таква супротност у њој спада у њену суштину, у њену *оправданост* и да је она стварно конституисана те кад се у њој појави опозиција; без ње она добија вид само једне *партије* или чак некакве гомиле.” (ст. 83—84)

8. о разним тзв. „техничким” правилима рада скупштине:

а) потреби да се унапред одреди начин гласања и да се чланови упознају са њим (ст. 81)

б) о начину избора одбора скупштине (и манипулацијама при том) и о кумулацији функција (ст. 84)

в) о начину излагања у скупштини — Хегел је изричит противник *vota scripta*: „Дискутовањем се не може назвати читање разноврсних расправа једно за другим”, јер „тима се потпуно мења природа скупштине” (ст. 85—86)

г) злоупотреби права адресе и жалбе за пролонгирање дискусије, избегавање изјашњавања и одлагање одлучивања (ст. 95 и 114 и сл.)

Најзал, нешто о судбини самог Нацрта, који је био повод за сва ова Хегелова размишљања. Неприхватање Нацрта условило је формирање Одбора који је после 17 месеци сачинио у основи супротан Нацрт, о коме је скупштина такође избегла изјашњавање. После смрти Фридриха II, нови краљ је „одложио 6. децембра 1816. г. Скупштину до 17. јануара 1817. г. и она се разишла.” (ст. 151)

Преглед најзначајнијих Хегелових ставова у „Расправама Земаљско-сталешке скупштине Краљевине Виртемберг, 1815. и 1816.” указује да овај спис има изузетан значај за оне који се баве филозофијом, теоријом и историјом права, као и уставним правом, али и за све оне који се „амбициозније” баве било Хегелом било правом.

Други спис ове књиге, „О енглеском предлогу Закона о изборној реформи”, (ст. 153—193) написан је 1831. године. Временска разлика у настанку, тачније промењене друштвене прилике и нарочито промена атмосфере после увођења строге државне цензуре 1819. г. којом је онемогућена слободна наставна и научна делатност, вероватно су утицале на Хегелово „померање” ставова, одн. на њихову кристализацију. Предмет чланка је, како сам Хегел каже, кратак преглед гледишта која су изне-

та у парламентарним дебатама поводом овог законског Предлога. Пошто је изложио основне карактеристике енглеског изборног система и разлоге за његову промену, Хегел се посебно задржао на: неуспелим покушајима да се дође до уштеда у управи (ст. 162—164), за Енглеску карактеристичном порезу — десетку (ст. 164—168), властелинским правима (ст. 168—170) и праву на лов (ст. 170—171), да би потом прешао на анализу гледишта која се непосредно односе на Предлог (од 173. ст.). У чему је суштина овог Предлога, тј. изборних реформи? Чланови Доњег дома не би се више бирали по традиционалном територијалном принципу (уз имовински цензус од 40 шилинга пореза), већ би требало увести „општи принцип једнаког права свих грађана — уз спољашње ограничење на земљишну ренту од 10 фунти” (ст. 176). А какав је Хегелов став према овим изменама? Он се може наслутити с обизром на његове ставове о истом питању у Нацрту нововиртембершког Устава. Иако оштро осуђује куповине посланичких места и поткупљивање бирача (ст. 156—158, 176—178) и остваривање тзв. великих интереса у Парламенту тим нечасним начинима, дакле, осуђује постојећи изборни систем, као и старе привилегије аристократије које он пружа, Хегел сматра да Предлог није добар, јер премален утицај појединачних бирача и имовински цензус не дају гаранције ваљаности избора, већ само случајно могу резултирати избором оних који познају општи државни интерес. А то је у енглеским условима, са slabим монархом и, уопште, малим утицајем владе и управе, посебно лоше (ст. 183—184, 188—189). Пошто смо на ова и друга питања која је Хегел овим поводом разматрао детаљно указали у приказу „Расправа...”, истакнимо посебно још само две мисли, јер, чини се, изузетно репрезентују и сумирају Хегелове политичке идеје, као и противречности које оне носе и у које се заплићу:

„Уколико би овај предлог Закона... отворио тим начелима... пут у парламент а тиме и у средиште управне власти, ... борба би могла бити утолико опаснија што између интереса позитивних привилегија и захтева реалне слободе не би стајала никаква виша сила која би их заустављала и међу њима посредовала, будући да монархијски елемент овде нема ону (довољну — Ј. Х.) власт... Та друга власт би могли бити народ и опозиција која... би могла бити заведена тако да у народу потражи своју снагу и тада, уместо реформе изазове револуцију.” (ст. 182—183, слично и на ст. 176—177)

„Признаје се нужност покоравања законима, али кад га захтевају власти, то јест, кад се захтева од индивидуа, оно се јавља као супротно слободи; власт да се заповеда, разлика између те власти, заповедања и покоравања уопште противна је јед-

накости; нека маса људи може себи дати назив народ, и то с правом, јер народ је та неодређена маса; али од ње се разликују органи власти и чиновници, уопште припадници организоване државне власти, и тако се јављају у светлу те неправде да су изашли из једнакости и стоје насупрот народу, који је у тој бескрајној предности што га признају као суверену вољу. То је тај екстрем противречности у чијем кругу се врти нација којом су овладале ове формалне категорије.” (ст. 191—192) Мисли се на једнакост и слободу.

И док се за Хегелове предрасуде према демократији може наћи историјско оправдање у конкретним друштвеним условима Немачке, за неразумевање и предрасуде у погледу енглеског конституционализма (ст. 160, 171—173, 186—187 и др.), то се не може учинити. Отуд можда и реске оцене енглеског политичког уређења и њихово, за овај спис карактеристично, накнадно ублажавање.

Вероватно су природе предмета и самих написа учиниле да у ова два списка сретнемо сасвим новог Хегела, чији су теоријски ставови „само” последица бројних социолошких, историјских, психолошких и др. анализа, Хегела са сасвим другачијим начином излагања (не хегеловки систематичног) и сасвим другачијим језиком од оног у његовим систематским филозофским делима, Хегела који иронише, исмева или се љути, прогвара (нпр. ст. 123, 128 и др.).

Трећи рад, „Природно право и наука о држави”, чине Хегелова предавања 1818/19. г. на берлинском Универзитету према забелешкама Карла Густава Хомајера (ст. 195—304). Он садржи посебну претходну напомену са драгоценим информацијама о белешкама — начину на који су настале и њиховом творцу, Хомајеру, као и о аутентичности Хегела у њима, а сачинио ју је вероватно (није назначено) Карл-Хајнц Илтинг, један од најзначајнијих савремених истраживача Хегелове политичке филозофије, који је ове забелешке први пут објавио и из чијег издања потиче и овај превод. Ово дело је најтеже приказати, јер је основни ток мисли већ одавно познат и у потпунијем виду из „Филозофије права” из 1821. („Основне црте филозофије права”, Сарајево, 1964. у преводу Данка Грлића), а дати фина поређења, анализирати их и објаснити превазилази циљеве приказа. Посебну тешкоћу представља „нејединственост” текста: основне ставове Хегел је диктирао у виду параграфа, док је објашњења тих ставова Хомајер у великој мери скраћивао. Упркос томе, изложићемо у најкраћем садржину дела, а потом свој став само о најбитнијим контраверзним проблемима, став који се унеколико разликује од онога у предговору А. Бухе.

Познато је, по Хегелу: „Циљ сваког правног устројства је слобода” (ст. 209). Тежња за слободом је основни покретач

развоја, који је код Хегела напредак, одн. одвајање духа од природе и његово самоизграђивање дијалектичким превладавањем противречности. После природног стања неслободе, произвољности и силе, јавља се средње стање коме припада и позитивно право, стање које је мешавина права и силе, умног и неслободе. У овом стању идеја (слободне) воље се развија из сфере апстрактног права преко сфере моралитета до сфере обичајности. У сфери апстрактног права слободна воља је непосредна и појединачна и као таква омогућава да се одреде: појединац као лице, затим посед и својина, па прелажење својине заједничком вољом, тј. уговор и најзад, супротстављање посебне воље, одн. повреда права (неправо). У сфери моралитета слободна воља се јавља као субјективна и стога се односи према другим, чиме омогућава одређење предумишљаја (и кривице), затим добробити и намере, као и њихових општости: добра и савести. Јединство непосредне слободне апстрактног права и унутрашње слободне моралитета даје супстанцијалну слободу у обичајности, у којој она није нека оностраност, део „треба да“ света (као у моралитету), већ стварност, пошто је дошла до самосвести. Обичајна супстанција, стварни дух једног народа (обичајни дух) развија се из непосредног природног стања — породице, њеном негацијом, распадањем у грађанско друштво (чији су узрок потребе појединаца, а циљ безбедност својине и интереса), да би се у јединству породице и грађанског друштва развила у државу-завичај стварне самосвесне слободне. Идеја државе се јавља као појединачна држава у односу на саму себе — унутрашње право (које сачињавају: кнежевска власт, управна власт и законодавна власт), затим као појединачна држава у односу према другима — спољашње државно право и, најзад, као јединство у тоталитету држава — светска историја, у којој се идеја појављује као општа и апсолутна моћ у односу на појединачне државе.

Чини се да овај „Праоблик“ не одступа — не само у основи — од „Филозофије права“ из 1821. г. Он је несумњиво значајан за праћење развоја Хегелове политичке мисли која се, природно, мењала са променом друштвених околности, али не суштински. Изгледа да је проблем више у интерпретаторима који јој нису прилазили развојно, већ су је петрифицирану апсолутизовали и тако завршавали у крајностима. Прво, о стварности и умности. У „Праоблику“ Хегел каже: „Тако филозофија сазнаје да се може догодити само оно што је умно, ма колико се чинило да се спољашње појединачне појаве томе опирају“. Овај став не само да не противречи поставци изреченој на истом месту у „Филозофији права“ из 1821. о умности свега стварног и стварности свега умног, већ напротив, овај други представља

само другачију, „елегантну” форму исте мисли коју су интерпретатори драстично апсолутизовали да је још Хегел у својим последњим предавањима морао сам да је протумачи (в. Предговор ст. 18—19). Друго, о улози монарха. Да би се схватила промена положаја монарха у Хегеловој политичкој филозофији, важно је истаћи две њене битне и константне вредносне (идеолошке) оријентације које су изузетно утицале на њено идејно (теоријско, филозофско) уобличавање и одређење места и улоге осталих, изведених чинилаца (међу које спада и монархова власт). То су снажно противљење, с једне стране, феудалном партикуларизму (и привилегијама које он носи), а са друге стране либералистичкој демократији (и превласти парламента коју носи парламентаризам). Чини се да се Хегелова политичка мисао развијала између ове две — Сциле и Харибде. У „Праоблику” Хегел се залаже за конституционалну монархију, што је у складу са целокупним његовим системом. При том је важно нагласити да тај термин нема данашње значење. За Хегела је „ум извор природног државног права” (ст. 98 и 214), што значи устава и извора права у данашњем смислу, а сагледавање немогућности да се ова идеја оствари, да ум буде извор конституционалне монархије, вероватно је, поред, наравно конкретних историјских околности, утицало на померање става у правцу апсолутизма у „Филозофији права” из 1821. Будући да је и сам осећао недостатке оваквог решења, Хегел је овај став касније ублажавао, али сам проблем није могао разрешити на свом мисаоном хоризонту ограниченом својима Сцилом и Харибдом. Ништа мање хегеловски, иако различити, нису ни ставови о задацима филозофије изражени у „Праоблику” и у „Филозофији права” из 1821. Док идеја није постала стварност, филозофија је требало да је открива и да указује на неправу у форми права. Но, кад је она постала стварност (у пруској држави), филозофији је остало само да је спознаје. Ипак, интерпретатори би требало без злурадости да признају да је ову своју велику заблуду из 1821. Хегел сам уочио врло брзо.

У поређењу ове две верзије Хегелове политичке филозофије вероватно да ће примат и убудуће имати „Филозофија права” из 1821., али се њено потпуније разумевање и релативовање неких ставова не може замислити без њеног драгоценог „Праоблика”, „Природног права и науке о држави” — предавања из 1818/19. г.

Као и први спис „Правних и политичких списа”, за очекивати је да ће и други привући пажњу историчара права и теоретичара уставног права, али и филозофа и теоретичара права уопште. За ове друге и, наравно, не само за њих трећи, чини се, најважнији спис ове књиге, има највећи значај.

Јасминка Хасанбеговић